

KOVÁCS KRISZTINA

A térbeliség mint az önéletrajzot szervező tényező Hunyady Sándor *Családi album* című regényében

„Hunyady – éppúgy, mint Krúdy – nem sorolható be sehová. Egyszerre urbánus és népi, nemzeti és nemzetek feletti, erdélyi és alföldi, pesti-polgári...”

(John Lukacs)

„És fedezzük föl megint egyszer Hunyady Sándort!”

(Esterházy Péter)

A publicistaként induló Hunyady próza- és drámaírói tevékenysége és irodalmi felfedezése életének utolsó évtizedéhez köthető.¹ Novellisztikájában – amely a mikszáthi anekdotikus hagyományt és a modern nagyvárosi novella ábrázolásmódját egyesíti² –, Maupassant-, Maugham-, és Huxley-hatás is kimutatható.³ Egyik legjobbjaként számon tartott kisregénye, a *Családi album*, amely, ahogy Németh Andor fogalmaz, az apához, Bródy Sándorhoz közeledés, „egy reménytelen szerelem története”.⁴

Az önéletrajzi regény főhőse izgalmas alaphelyzetből indul, feladata egymással látszólag ellentétben álló elemekből képezni meg identitását. Házasságon kívül született, anyja nagy műveltségű színésznő, neveltetése mégis szigorúan katolikus szellemben kezdődik. A kiindulópont Kolozsvár „nyugodt, temperált kisvárosi” légköre,⁵ a „boldog tudatlanság”⁶ közege. Ebbe a térbe lép be hatéves korában az apa, akinek a gyermek számára meghatározó és zavaró tulajdonságaivá híres író mivolta és zsidó származása válik. Így az emlé-

¹ Vécsei Irén: Hunyady Sándor. Budapest 1973, 75.

² Vécsei 1973, 78.

³ Halász Gábor: A tigriscsíkos kutya. Nyugat 1938, 363–364, 364; Méliusz József: Kávéházi csevegés manapság. In: Az illúziók kávéháza. Bukarest 1971, 162; Sótér István: Hunyady Sándor: A vöröslámpás ház. Válasz 1937, 503–504, 503.

⁴ Németh Andor: Kádár Endre: Önbüntetés, Hunyady Sándor: Családi album. Athenaeum. A Toll. 7 (1935) 27–28, 28.

⁵ Lígeti Ernő: Hunyady Sándor kolozsvári éve. Jelenkor 5 (1943) 11–12, 11.

⁶ Németh 1935, 28.

kező legfontosabb feladata a Ki vagyok? kérdés megválaszolása,⁷ az 'én' megalkotása csak ezután következhet.

Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy egy bizonyos térbeli hely kapcsán öltsenek alakot, így gyökerezik az emlékezés a lakott térben.⁸ A *Családi album* önéletrajzi szövegében a gyermek narrátor számára ez a tér kezdetben belakhatatlan, a Heidegger által üdvöt nélkülöző otthontalanságként definiált állapotban van⁹ A családtagok lakóhelyei kaotikusak, az épületeket és belső tereket az elbeszélő a rendezetlenség felől olvassa. Ez a káosz az önéletrajzok egyik olyan alapproblémája, amely a személyiség megteremtésének szolgálatába állítható, éppen ezért a környezetnek titokzatos, felfedezésre váró közegként kell működnie. Az anya szobájáról például a legfontosabb azt megtudnunk, hogy „Toronyban állt a könyv az íróasztala körül, az ágya előtt.”¹⁰

A regény első helyszíne „polgári lakás” a Lipót-körúton, amely „építészeti képtelenség”-ével, eklektikusságával alkalmas terepévé válik az „én” építésének. Ez a különleges tér a polgári lakásbelső minden attribútumával rendelkezik (ti.: „háztájunk magyaros és makacsul protestáns jellege”; „arcképek, levélpapírfoszlányok, szalagok, hajfürtök”), a felhalmozásra való törekvés tükröződik, a cél, hogy a tárgyak betöltsék, lezárják a teret. A bútorokat összezsúfolják, így azok egymást feltételezik egy olyan egységben, melyet nem annyira a tér, mint inkább az erkölcsi rend hoz létre. A tárgyak érzelmi funkciót hordoznak, antropomorf háziistenekké válnak¹¹. A *Családi album*ban az önéletrajz általában strukturáló emlékezés folyamatát a tárgyi világ elemei indítják be: „Miután évszámokra nehezen emlékszem, úgy is határozom meg bizonyos korszakaimat: az év, amikor az a csíkos ruhám volt”, satöbbi.” A tárgyasult emlékezés töredékessége a hitelesség illúzióját erősíti: („Bútordarabokra, szófoszlányokra emlékeztem vissza, láttam magamat egész kicsinek, fehér pikészoknyában.”). A leírás ilyen felfogása a környezet pontosabb, plasztikusabb leírását teszi lehetővé: „A gang, az udvar mintha valami rettentő virág hajtott volna ki, teli vércseppes vattadarabokkal, gézfoszlánnyal...” A szobák zsúfoltsága a főszereplő számára nyomasztó, a tárgyak autonóm elemekké, önmagukban zárt világgá növekednek. Elvesztik eredeti céljukat, a szubjektummal való kapcsolatot,¹² éppen ezért a belőlük olvasható történetek az idegenséget jelenítik meg az elbeszélő számára. Az „üres telkek”¹³ közül kinövő ház a határain kívül nem létező város metaforájává, egy modern Bildungsroman kiindulópontjává válik.

⁷ Z. Varga Zoltán: Az önéletrajz-kutatások néhány elméleti kérdése. *Helikon* 3 (2002) 247–257, 253.

⁸ Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest 2004, 39.

⁹ Martin Heidegger: A művészet és a tér. In: „...költőien lakozik az ember...” Válogatott írások. Szerk: Pongrácz T. Budapest–Szeged 1994, 211–217, 214.

¹⁰ Hunyady Sándor: *Családi album*. Budapest 2000. – A további idézetek is innen.

¹¹ Jean Baudrillard: A tárgyak rendszere. Budapest 1987, 17–18.

¹² Georg Simmel: A pénz filozófiája. Budapest 2004, 579–580.

¹³ A „határsávból” indulás izgalma fogalmazódik meg Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* című szövegében is: „Ma már tudom, hogy határszáron laktunk. Persze a szónak nem a szokásos, hanem a társadalmi értelmében: a város és a külváros között, a polgárság és a munkásság között, két osztály határán. Lakóhelyünk földrajzi helyzete pontos kifejezője volt társadalmi helyzetünknek...”. Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*. Budapest 1999, 17.

Az önéletrajzban résztvevő modern szubjektum számára a jelenlét és távollét distanciája a legfontosabb, ez magyarázza a családtagokkal való kapcsolat különböző térformákban való megjelenését¹⁴. Az apa személyére való állandó reflektálásnak az épületek, szobák nemcsak helyszínei, hanem különböző szocializációs mintákat felkínáló alakzatai is¹⁵. A gyermek narrátor helyszínek közt „keringése”, a folyamatos mozgás előhívja a Foucault által „mindig rejtező kíséző”-nek nevezett figurát. Az önmagán kívülre kerülő ’én’ vágyódásának azonban itt pontosan megjelölhető alanya van, arcában az apa vonásai ismerhetők fel¹⁶. Az önéletrajzi írásműben, James Olney megállapítása szerint, „az én az általa megalkotott és kivetített metaforák révén fejezi ki önmagát, s magunknak csak ezek révén lehet róla tudomásunk”. A *Családi album* terei, épületei olyan univerzumot képeznek, amelynek „el-sajátításakor” az önéletrajzi szöveg éntrópusai létrejöhetnek¹⁷.

A regényt az önéletrajzi narratívára jellemző válságok szervezik,¹⁸ a változást mindig költözés jelenti. A család elszegényedése a Csáky majd a Sólyom utcai, egyre kisebb retű lakásokat, az anya halála az apához költözést eredményezi. A tér a benne zajló események révén magasztalódik fel (a nagymama halála a közös szobában). A „térben levés” olyan fontos szövegösszetartó erő, amely a szereplők párbeszédeiben is folyamatosan jelen van. A főszereplő olvasmányaiban is a helyszínek közötti mozgásra figyel, ezt teszi akkor, amikor a *Vörös és fekete* történetét meséli el Molnár Ferencnek.

Az apával való első találkozás után az anya és nőrokonok által teremtett közeget ezen a ponton már sajátként, biztonságként érzékelő szubjektum bizonytalanná válik. A helyek otthonossá tétele az anya által kijelölt út, a gyermek ezt a mintát szeretné követni: „Mindennek tudta előre a helyét, pedig akkor volt először Velencében.” A korábbi, kulturálisan eklektikusként jellemzett térben az apa megjelenése ugyanolyan képtelenség, mint a berendezési tárgyak összetétele: „A vendég ott ült a falra függesztett kávébarna honvédtilla alatt...” Hasonlóan irracionális környezetként ábrázolja a szöveg az apa lakását: „A lakás bútorait apám maga tervezte. Sárga lakkal befuttatott, masszív formájú, fenyőfa bútorok voltak. Támlátlan székek olyan lábakkal, mint a dór oszlopok.” „...az intim apróságok teljes hiánya, együttesen nagyon is kopár benyomást keltett. Volt valami üres a lakásban, valami félbehagyott. Mintha költözködés közben lennének.”

A katolikus nevelést kapó gyermek számára az apa személye és zsidó származása egyaránt problematikus, elfogadása titkok és traumák felfejtésével jár együtt: „Azonkívül pedig nagyon nevetséges dolog, ha éppen te mondd, hogy „megraktuk a zsidókat”, hiszen te is zsidó vagy.”¹⁹ Az ’én’ azonosságának megerősítésére vállalkozó önéletíró elutasítással

¹⁴ Faragó Kornélia: *Térirányok, távolságok*. Újvidék 2001, 12.

¹⁵ Ezt az állapotot Dobos István a *Puszták népét* az idegenség retorikája szempontjából újraolvasó tanulmányában az „idegenség és az ismerősség közötti hely” tapasztalatának nevezi. Dobos István: *Az idegenség retorikája. (A Puszták népe újraolvasása)*. In: *Antropológia és irodalom*. Szerk.: Biczó G.–Kiss N. Debrecen 2003, 337–347, 341.

¹⁶ Michel Foucault: *A kívüliség gondolata*. In: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Szerk.: Sutyák T. Debrecen, 1999, 99–118, 113.

¹⁷ Mekis D. János: *Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában*. Budapest 2002, 14.

¹⁸ Szávai János: *Az önéletírás*. Budapest 1978, 81.

¹⁹ Ugyanez a jelenet szerepel hasonlóan identitásképző jelleggel Nádas Péter *Évkönyv* című szövegében: „Akkor nézzed meg jól, mondta csöndesen, ott van egy zsidó neked, gyűlölheted, nyugod-

próbál védekezni a számára ismeretlen, s ezért idegen kulturális identitásmintákkal szemben²⁰. Ezt a műveletet később az apa is végrehajtja: „Nem volt még itt a keresztény fiam?”

Az apa–fiú kapcsolatot ettől a pillanattól az állandó távolság–közeledés oppozíció jellemzi, mindketten a látható és láthatatlan hasonlóságokat és különbségeket kutatják. Ilyen azonosulási pontok az öngyilkossági kísérletek: „Szép kis hajlamot örököltél tőlem, barátom!” A Bródy lelkiállapotához közelítés az azonosság legsikeresebb formájának tűnik: „Valami lelki apály kezdődött bennem. Teljesen céltalannak találtam a létezésemet.”

A térelválasztó elemek kiiktatása, az egy térben alvás olyan fontos identitásképző törekvés, amelyet mindkét szülővel át kell élni. Az anyával való bensőséges kapcsolatot a környezet változása sem módosítja: „Egyetlen szobánk volt, a balatonberényi Hullám-szállóban. Kopár kis szoba deszkapadlóval és savanyú szagú bútorokkal.” Az apához közeledés viszont csak kis helyeken képzelhető el: „Kellett ez a magány, hogy együtt aludjunk, így mertem magam lassan gyermekének érezni.” A szülők egymásnak is viszonyítási pontjai, pillanatnyi állapotuk a fiú fejlődésének fázisairól tájékoztat: „Abban a fokban, ahogyan apám életkedve, ereje és sikere nőtt, anyám egyre gyöngébb és betegebb lett.” „Apámmal sűrűn voltam együtt abban az időben. Zajos környezete, kedve, a nagy nyüzsgés, amelyben élt, pontos ellentéte volt anyám magányának.”

A fiú sikeres stratégiája a térformákból, a helyek működéséből következtető magatartás lesz, az anya halála is csak úgy érthető meg számára, hogy eltűnik a tárgyak közül: „A szellőzetlen szobákban megrekedt a forróság. Előbb jól elgyötörtem magam annak a gondolatnak szakadatlan ismétlésével, hogy az üres bútorok között sohasem fogom többé látni anyámat.” Az ismétlődő helyszínek között mozogva az elbeszélő olyan belső térképet használ, amelynek csomópontjai, elágazásai az ének felkínált szocializációs minták tényleges határterületei. Visszatérő hely a Rókus kórház, ahol az anya, majd az öngyilkossági kísérletek után az apa és a fiú is megfordul, és ahova a fiatal Hunyadyt korábbi lakóhelyeit érintő útvonalon (!) szállítják: „Visszaemlékeztem a régi szituációra. És megint átéltem annak a helyzetnek a szenvedését, ahogy az anyám halála idején voltam.”

Az apával való összeköltözés színtere a köztük lévő hierarchikus viszonyoknak megfelelően rendezi el a bérlakás terét, a tárgyak a kettejük között működő viszonyrendszer kifejezésére szolgálnak: „A konyha mellett egy kiskamrában volt a vaságyam... És összes fehérneműm is elfért egy székre téve.” Ezen az állapoton a későbbi térfoglalás, az egy szobába kerülés („kifli alakban, a kifli alakú díványon”) változtat majd. A közös szoba olyan lotmani értelemben vett „varázslatos hely”, amelynek normális állapota változásainak folytonossága²¹, és ahol végül mégis elrendeződnek a dolgok: „És lassan, félénken, mintha elektromos huzalt szereltek volna föl kettőnk közé, érezni kezdtem, mennyire hozzája tartozom, mennyire fogom szeretni. Nappal, ha láttam, ha szólt hozzám, mindig megzavart valami.” Az elkülönülés ebben a pillanatban találkozásává válik²², az újabb elszakadások és közeledések történetét azonban csak Bródy halála zárhatja le.

tan. Azóta nézem, ki vagyok én. Azóta gondolkodom, hogy mit állíthatok másokról és önmagamról.” Nádás Péter: Évkönyv. Pécs 2000, 65.

²⁰ Dobos István: *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban.* Budapest 2005, 24.

²¹ Jurij Lotman: *A művészi tér problémája Gogol prózájában.* In: *Kultúra, szöveg, narráció.* Szerk: Kovács Á.–V. Gilbert E. Pécs 1994, 119–185, 141.

²² Maurice Blanchot: *Az irodalmi tér.* Budapest 2005, 18.

A szöveg néhány tere „átmeneti” vagy „veszélyes hely”²³-ként működik, melyek kezdetben félelmetesek, a szabályok elsajátításával azonban már birtokba vehetők (pl.: kolozsvári színház leírása). Az ilyen típusú helyszíneken az elbeszélő az önazonosság megváltozásához vezető határátlépés állapotában alkothatja újra az elbeszélte ént²⁴. Szakrális, fel-fedezésre váró, az otthonosság élményét nyújtó térként tétéleződik viszont a kávéház: „Hatalmas akvárium volt a béke New York-ja... Lent, a mély vízben²⁵ felállított karambolasztalokon Hock János biliárdozott feketekávé-időben. [...] Az evés élvezetének megnevesedett szertartását fejezte ki a zajtalan, szinte templomi hangulat...”

A táj és az élet metonimikus kapcsolata az önéletrajzi szövegek gyakori összetevője. A helyszín a tárgyalt regényben modern tér, ahol az énközpontúság és a külvilág ábrázolása egyseget alkot. A tér kelléke az 'én'-t övező dologi világ, az a fizikai környezet, mely az emberhez támaszként és hordozójaként tartozik. Mivel az önéletrajz elsősorban térbeli metaforában gondolkodik a szubjektumról, az 'én' helyzetének megértése leginkább bizonyos helyeken és tereken belül lehetséges. Igaz ez annak ellenére, hogy a kanonizálódott önéletrajzok legfontosabb eszközüiknek a temporalitást tekintik.²⁶ A *Családi album* szövegében az önéletrajzi elbeszélő személyes visszaemlékezésében hozza létre identitását oly módon, hogy a szubjektum változó állapotai különböző tudatokat kifejező nyelvi világok helyett különböző helyek összeütközéseiben mutatkoznak meg²⁷.

Az önéletrajzi tér a hitelesség, ellenőrizhetőség elemeiből képződik, a *Családi album* szövegében a referenciális összetevők nagy hangsúlyt kapnak. Mindenki saját nevével szerepel, az események, helyszínek ellenőrizhetőségük által teremtik meg az önéletrajzi szövegtől konvencionálisan elvárható őszinteség feltételét. Az írás cselekvésként való értelmezését igazolja, hogy benne Hunyady-novellák alaptörténetei ismerhetők fel. Az 'én' megképzésének igényét a szubjektum először a beépítetlen terekben, a külvilág és az enteriőrök kaotikusságában érzékeli. Az emlékezés aktusát a mentális tér és a tárgyi világ töredékessége hitelesíti, az ebben való tájékozódáshoz a térképolvasás metaforájának használata szükséges. A térkép használatára a költözések köré szerveződő folyamatos mozgás miatt is szükség van. Az én megalkotásához a vizsgált szövegben a térépítés és -felszámolás alakzatai egyaránt működtethetők.

²³ Niedermüller Péter: A város és a városi kultúra: Antropológiai megközelítés. In: „Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. I. Szerk.: Kapitány Á.–Kapitány G. Budapest 1995, 555–565, 560.

²⁴ Dobos 2005, 14.

²⁵ A „mély víz” kifejezés nemcsak a metaforikus „akvárium” részeként kap jelentést, a Newyork kávéház tánc- és biliárdtermének közkedvelt elnevezéséről van szó. Deréky, Pál: Die Kaffehausliteratur in Budapest (1890–1940). In: Literarische Kaffeehäuser. Kaffeehausliteraten. Szerk.: Rössner, M. Bécs–Köln–Weimar 1999, 151–173, 157.

²⁶ Mekis 2002, 122; Szávai 1978, 84; Assmann 2004, 39; Séllei Nóra: Tükröm, tükröm... Íróknak önéletrajzai a 20. század elejéről. Debrecen 2001, 117–118.

²⁷ Dobos 2005, 20.